

ПОНОВО ИЗМЕЋУ ВИЗАНТИЈЕ И УГАРСКЕ

Улазак никејских трупа у Цариград и коначно уништење Латинског царства десили су се готово случајно, једним непланираним нападом на незаштићену престоницу. Малобројни и слабо опремљени латински гарнизон, паралисан привременим одсуством млетачке флоте, савладан је на препад у лето 1261. године. Тешко је оценити ко је био више изненађен таквим исходом догађаја – никејски војсковођа Алексије Стратигопул, који се, и поред просечне војне вештине, овенчао славом освајача Цариграда, или збуњени и осиромашени цариградски Латини, који су преко ноћи остали без Царства. Уместо латинског цара Балдуина II, који је успео да побегне на Запад, у Цариграду је завладао цар Ромеја Михаило VIII Палеолог, свечано крунисан у цркви Свете Софије.³⁰⁶ Малолетни Јован Ласкарис уклоњен је и ослепљен и тако је заснована династија која ће владати Византијом све до другог, коначног пада Цариграда средином 15. века. Српска држава још једном се нашла између Угарске и Византије, али прилике су само спољашњим обележјима подсећале на оне из 12. века. Нити су две силе биле тако моћне као тада, нити су имале непосредних повода за непријатељства, нити је Урошева држава била пука играчка у одмеравању њихових снага. Напротив, он је и даље био пожељан савезник, као и у претходним епирско-никејским сукобима.

306 О поновном освајању Цариграда видети D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus*, 75–115.

Михаило Палеолог био је од самог освајања Цариграда принуђен да се суочи с бројним непријатељима обновљене Византије.³⁰⁷ Васкрсло Царство пореметило је западним силама и династима политичке и привредне добробити које су почивале на тековинама Четвртог крсташког рата, учинило крај дотадашњем највећем успеху Римске курије у борби с православном шизмом и осујетило царске амбиције епирских Анђела. Неповерење према словенским државама на Балкану, које су се током претходног столећа усталиле на бившим територијама Царства, било је већ традиционална одлика византијске политике. Првих година, међутим, иницијатива је била на византијској страни. Ратовање на Пелопонезу, изнуђено непријатељским држањем Вилема Вилардуена, који је погазио заклетву верности дату цару у замену за слободу, вођено је с променљивом срећом. Изостајале су одлучне битке и победе, али су Византинци створили чврста упоришта у доскора франачкој земљи, а њихово присуство подстицало је локално грчко становништво на отпор Латинима. Епирски деспот Михаило II Анђео био је присиљен да се 1264. повинује царевој вољи, подржаној војном надмоћи. Везе су обновљене и учвршћене браком његовог сина Нићифора и сестричине Михаила VIII, Ане, будући да му је прва супруга, кћер цара Теодора II Ласкариса, преминула. Млетачко непријатељство цар је настојао да обузда уступањем трговачких привилегија, дотада искључиво у поседу Млечана, Ђеновљанима. Но, како се они нису показали као достојни противни-

307 Г. Острогорски, *Историја Византије*, 422–426; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus*, 154–160, 171–175; J. Fine, *Late Medieval Balkans*, 165–170.

ци „крилатом лаву“, цар је успоставио равнотежу тако што је и једнима и другима омогућио иста права, рачунајући на супарништво две поморске републике.³⁰⁸ Таква одлука имала је краткорочно и у појединим раздобљима позитивне ефекте, али на дуге стазе Византија је у поморској трговини и контроли поморских путева постала талац италијанских градова-република.

Као и много пута до тада, најозбиљнији агресивни планови уперени против Царства имали су исходиште у јужној Италији. Нов подстицај непријатељским акцијама против Византије дала је смена династија у Сицилијанској краљевини. Брат француског краља Луја VII, Карло Анжујски,³⁰⁹ уз подршку папе, који га је именовao за краља Сицилије, кренуо је да освоји додељену му краљевину. Код Беневента 1266. Манфред Хоенштауфен изгубио је битку, краљевство и живот. Две године доцније, његов синовац Конрадин такође је извукао дебљи краљ у сукобу с Карловом војском и потом је погубљен. Тиме је учињен крај владавине Хоенштауфоваца над Сицилијанском краљевином и успостављена владавина Анжујске династије. Карло је одмах истакао да ће му један од основних циљева бити рушење Визан

308 D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus*, 147–154, 161–171, 182–185; D. Nicol, *Byzantium and Venice. A study in diplomatic and cultural relations*, Cambridge University Press 2002, 178–182.

309 О Карлу, првом владару Сицилијанске краљевине из рода Анжу, основна је већ класична студија сер Стивена Рансимаена (S. Runciman, *The Sicilian Vespers: A History of the Mediterranean World in the Later Thirteenth Century*, Cambridge University Press 1958). Од нових прегледа в. J. Dunbabin, *Charles I of Anjou. Power, Kingship and State-Making in Thirteenth-Century Europe*, London–New York 1998; и критички приказ D. Abulafia, *The state of research. Charles of Anjou reassessed*, Journal of Medieval History 26 (2000) 93–114.

тије и обнова Латинског царства. С тим циљем склопио је крајем маја 1267. у папском дворцу у градићу Витербо, у Лацију, споразуме с прогнаним латинским царем Балдуином II и с ахајским кнезом Виљемом Вилардуеном. Према слову уговора, Карло се обавезао да ће освојити Цариград, а заузврат ће добити већину егејских острва и трећи део територије на коју је латински цар полагао сизеренска права. Брак између Балдуиновог сина и наследника Филипа и Карлове кћери Беатриче требало је да учврсти савез, с тим што је Карло задржао право да наследи трон Латинског царства уколико из тог брака не буде било потомства. Јужноиталијански краљ склопио је засебан уговор с ахајским кнезом, притешњеним византијским присуством на Пелопонезу и незадовољством грчких поданика. У замену за војну помоћ, Виљем Вилардуен признао је Карла за господара а његовог сина Филипа за наследника и зета, којем је дао руку своје кћери Изабеле. Тако је право на власт над Ахајском кнежевином, чак и уколико би Виљем у међувремену добио мушког потомка, прешло на јужноиталијанске Анжујце. Разуме се, Карло је полагао права и на Манфредове поседе у Грчкој, али ту је морао да се суочи с отпором и сличним претензијама епирског деспота, локалних великаша и племенских старешина.³¹⁰

Свестан озбиљности претње из јужне Италије, цар Михаило VIII настојао је да, с једне стране, изолује краља Карла на Западу, а с друге, ојача одбрану и обезбеди савез и пријатељство балканских држава. Бугарском цару Константину Тиху, којем је до тада задао доста јада лишавајући га власти над појединим важним твр-

310 D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus*, 192–200.

ђавама, понудио је 1268. руку своје сестричине Марије и враћање раније освојених црноморских утврда у виду мираза. Пријатељство са српским краљем, који је обнову Византије дочекао као савезник Царства, Михаило Палеолог покушао је да подупре неупоредиво вреднијим залогом – руком своје кћери Ане – можда и зато што се бојао Урошевих веза, преко супруге Јелене, с јужноиталијанским Анжујцима. Отприлике у време када је закључен веридбени уговор бугарског цара и византијске принцезе, што ће 1269. прерасти у брак, постигнут је и српско-византијски договор да се Ана уда за Милутина, који би, мимо старијег брата, стекао право да наследи престо. Могуће је да је обављена и веридба између српског краљевића и принцезе рођене у порфири, али она никада није прерасла у брак.

Византијска рачуница у савезу са Србима имала је, међутим, један озбиљан недостатак – потпуно је занемарила права на наслеђе прворођеног сина Драгутина и везе с угарским двором, које су та права подстицале и учврстиле. Као што су Византинци у брачној дипломатији полазили од тога да њихови зетови имају предност у наслеђивању престола, истог начела држао се и угарски краљ Бела IV. Угарски краљ је још од краја 12. века сматрао да му припада право врховне власти на Србијом, а Урош је одиста признавао, бар номинално, Белу IV за свога господара. У рату који је Угарска водила против Чешког краљевства учествовали су 1260. и српски помоћни одреди, а четири године доцније сам Урош присуствовао је свадби млађег сина угарског краља.³¹¹ Српски краљ, међутим, није био склон да се

311 А. Узелац, *нав. дело*, 12.

трајно помири с таквим положајем. Могуће је да се охрабрио да дигне руку на свога господара и због неслагања, ратова и затегнутих односа између краља Беле IV и његовог сина и наследника, млађег краља Стефана, који је готово самостално владао јужним и источним областима краљевства. Иако су се отац и син измирили 1265, после раздобља отвореног ратовања, над њиховим односима остала је да лебди сенка неповерења.³¹²

Крајем 1267. или почетком 1268. краљ Урош је, с поводом који се у сачуваним изворима не да наслутити, напао области свога сизерена у данашњој западној Србији. Та територија, оивичена Дрином, Савом, Колубаром и Ваљевском котлином, која се обично поистовећује с Мачвом,³¹³ а у средњем веку се сматрала делом Срема,³¹⁴ дошла је у угарске руке крајем 12. века. Као мираз угарске принцезе Маргарите-Марије, кћери кра-

312 П. Рокаи, *Историја Мађара*, 87.

313 Мада обухвата и Поцерину, Посавину, Тамнаву и Јадар.

314 У првој половини 11. века, надлежности сремског епископа и страгега теме Сирмијум простирале су се у међуречју Саве и Дунава и јужно од Саве, у равним пределима између Дрине и Колубаре. Тако је заправо дошло до појаве да се име града, као средишта истоимене црквене дијецезе и административне јединице, с временом пренело на читав простор обухваћен њиховим границама. Отуда је приближно до друге половине 13. века, област Срема била шири него што је данас. Иако је река Сава чинила осовину области, она је представљала и изразиту природну препреку која је Срем одвајала на два дела, што је нашло одраза у називима, сроченим из угарске перспективе – *овострани Срем*, *citerior* (северно од Саве) и *онострани Срем*, *ulterior* (јужно од Саве). Назив Срем постепено је потиснут из области јужно од Саве током друге половине 13. века, када га замењује ново обласно име – Мачва – потекло од имена утврђеног средишта новоустановљене граничне области. Додуше, стари назив Срем за област Мачве одржао се све до 15. века у незваничној употреби, али и у српским изворима. Драгутин је понекад називан *Сремски краљ* управо зато што је од угарског краља Ладислава IV добио 1284. на управу Мачву, тј. *онострани Срем*.

ља Беле III и супруге византијског цара Исака II Анђела, после свргавања с престола њеног мужа 1195. постаје династичка територија везана за њену личност и потомство. Овом пограничном облашћу су после Маријине смрти управљали њени синови и већ за њихове владавине усталило се правило да област оностраног Срема добијају на управу краљеви сродници. Средином 13. века та част припала је избеглом галичком кнезу Ростиславу Михайловичу, зету угарског краља Беле IV. Након Ростислављеве смрти 1262. власт је прешла на његову удовицу, а потом на синове, све до изумирања Ростиславића 1272. године. У време Урошевог напада господар Мачве био је Ростислављев син Бела.³¹⁵

И поред знатних разарања које су српске чете причиниле на угарској територији, врло брзо се показало колико је Урошева одлука била несмотрена. Угарска војска која је послата у сусрет Србима не само да их је надвладала на бојном пољу већ је успела да зароби и самог краља и његовог зета, као и српску бојну заставу. Одмах након свршетка битке гласник је похитао да јави радосне вести угарском краљу, побо је заробљену заставу пред двором као доказ о тријумфу и богатом ратном плену и обавестио краља, који је управо тада боравио у друштву бројних страних посланстава, о великој победи и угледним заробљеницима.³¹⁶ Српски краљ и његова пратња морали су скупо да плате своју

315 Ђ. Харди, *Господари и банови оностраног Срема и Мачве у XIII веку*, Споменица Историјског архива „Срем“ 8 (2009) 65–80; Ђ. Bubalo, K. Mitrović, R. Radić, *Jurisdikcija Katoličke crkve u Sremu*, Beograd 2010, 41–48 (с одговарајућом литературом).

316 М. Динић, *О угарском ропству краља Уроша I*, ИЧ 1 (1948) 30–36; J. Gál, *Béla és I. Uroš szerb uralkodó kapcsolata*, Századok 2 (2013) 473–499.

слободу. Разуме се, обновљене су и вазалне обавезе, а Урош се обавезао да ће у Српској земљи увести угарски систем престолонаслеђа, по коме је унапред одређени наследник престола, с титулом „млади краљ“, добијао и део државне територије којим је управљао с готово свим владарским овлашћењима.³¹⁷

Млади краљ постао је Урошев старији син Драгутин, али не може се са сигурношћу утврдити да ли је истом приликом ожењен Каталином, унуком угарског краља Беле IV, ћерком његовог наследника Стефана, или је тај брак склопљен у време Урошеве вазалне послушности, пре но што је покварио односе са својим сениором и допао угарског ропства.³¹⁸ У оба случаја, краљ Бела је, с угледним заробљеником у рукама, искористио и брак и установу младог краља да чврсто веже српски двор за интересе угарског. Уколико је брак био склопљен раније, Бели IV указала се одлична прилика да титулом младог краља своме зету и формално учврсти право престолонаслеђа,³¹⁹ а уколико брак Драгутина и Каталине није био склопљен раније, сада је могао бити

317 Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара*, Београд 2001, 26–33.

318 С. Ђирковић, *Краљ Стефан Драгутин*, Рачански зборник 3 (1998) 12–13.

319 Додуше, рекло би се да је и пре угарског ропства и наметања установе младог краља Урош рачунао са својим старијим сином као с наследником. То његово право симболично је представљено на ктиторској композицији, насликаној између 1263. и 1268. у припрати Сопоћана. На тој фресци, краљ Урош приступа Богородици с Драгутином испред себе, а за њима наступају краљица Јелена и Милутин. Драгутин је у овој сцени одевен попут оца, носи и краљевску круну, скромнију од очеве само за један пар препендулија. Положајем, одећом и инсигнијама упечатљиво је истакнуто његово наследно право и примат у односу на Милутина (В. Ј. Ђурић, *Сопоћани*, Београд 1991, 48–49).

наметнут српској страни као опробано средство да се преко престолонаследника и његовог потомства учврсти угарски утицај у Србији. Штавише, Урош је платио слободу не само обећањем да ће наследнику уступити део државе на управу већ и да ће се у његову корист превремено повући с престола.

Може се претпоставити да је краљ Урош, оптерећен обавезама проистеклим из свога угарског сужањства, утолико спремније пригрлио великодушну понуду византијског цара. Пошто су, како је наведено, претходни преговори о браку Милутина и Ане прошли без тешкоћа, цар је одлучио да се невеста, са сјајном и многобројном свитом, коју су предводили васељенски патријарх Јосиф I и патријаршијски секретар Јован Век, пошаље у Српску земљу да би се обавило венчање и свадбене свечаности.³²⁰ У једној повељи издатој Хиландару априла 1271, на молбу Урошевог рођака жупана Димитрија, цар ословљава српског краља пријатељем, у родбинском смислу, што би говорило у прилог претпоставки да су несудбени супружници били верени.³²¹ Из тих чињеница се види колики је значај орођавању и пријатељству са српским двором придаван у царевом окружењу, али није јасно откуда тако чврста вера да ће старији син бити лишен наследства престола у корист млађег, осим уколико им краљ Урош током преговора није пружио чврста уверавања, која су се доцније показала неутемељена. У сваком случају, угледно византијско посланство, уверено у успешан исход мисије,

320 Опис овог посланства даје византијски писац Георгије Пахимер: ВИНЈ 6, 22–30.

321 *Actes de Chilandar*, I, ed. M. Živojinović, V. Kravari, C. Giros, Archives de l'Athos XX, Paris 1998, 126–128.

кренуло је на пут најраније у другој половини 1271, када је Драгутин засигурно носио титулу младог краља.³²² То је било време замашне дипломатске активности цара Михаила VIII Палеолога, када је постигнут договор о браку царевог наследника Андроника с најмлађом кћери угарског краља Стефана V, Аном, и када су поведени озбиљни преговори с папом о склапању црквене уније. Разуме се, основни разлог томе били су агресивни планови јужноиталијанског краља Карла Анжујског, обновљени с појачаном енергијом и одлучношћу након његовог повратка с кратке крсташке војне у Тунису. Већ почетком 1271, Карло је освојио Драч, а убрзо су му се потчинили и остали некадашњи градови краља Манфреда.³²³

Међусобно неповерење и предрасуде, који су пратили сусрете представника различитих култура, избили су на површину чим се једна претходница принцезине пратње појавила на српском двору. Послати да се обавесте о приликама и начину живота у краљевом окружењу, византијски посланици били су, уз уобичајено претеривање својствено њиховом осећају цивилизацијске надмоћи, запањени простотом и неуредношћу српског двора. Њихова негативна предубеђења и сумњичавост само су појачани сазнањем да Милу-

322 Тада је већ на угарском престолу седео Драгутинов таст, краљ Стефан V (1270–1272). У уговор о миру с чешким краљем из јула 1271, краљ Стефан укључио је, поред осталих, и своје зетове – Карла II Анжујског, Андроника Палеолога, „млађег цара Грка“ и Стефана, „млађег краља Србије“ (A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam Sacram illustrantia*, I, Romae 1859, 303).

323 Своје прекоморске области, од Драча до Бутринта, Карло је 1272. именовао Краљевство Албанија (Regnum Albaniae) и додао Албанију у своју титулу (rex Siciliae et Albaniae).

тин, несуджени женик, није био одређен за наследника престола. Уроша, с друге стране, није засенила раскош царске свите – сматрао је неприличним разматање богатством и бројношћу посланства, иако је то био само један његов део, а посебно му је засметала појава евнуха. Разуме се да је у изјавама византијских очевидаца, попут оне: „Све је код њих било припросто и сиромашно, као да животаре од лова и крађе“, било охолог претеривања, али оне нису могле да сакрију чињеницу да је првобитна спремност на споразум у међувремену спласла, да више није било правих мотива и воље да се читав подухват приведе крају. Изгледа да је и Урош у међувремену схватио да му орођавање с царем у суштини везује руке за слободније деловање у предстојећем прегруписавању снага у византијском окружењу, утолико пре што су добри односи Угарске и Византије били учвршћени орођавањем две династије. Осим тога, могућност да се наслеђе српског престола ипак препусти Милутину претила је да доведе до нових заплета с угарским краљем.

У сваком случају, када се царска претходница, пуна киселих утисака и праћена вестима краљевог посланика Ђорђа да ствари стоје лоше, вратила главнини посланства, које је с принцем боравило у Охриду, решеност да се настави даље почела је убрзано да копни. Најзад, када су Византинцима једне ноћи покрадени сви коњи, одлучили су да одбаце уговоре и планове за брак и да се врате у Цариград, не желећи више да бораве међу онима, како злурадо примећује византијски хроничар, „који су имали људско обличје, а животињски поступак“. Када се зна колико су Византинци инсистирали на томе да царски зетови или потомци царских

кћери имају предност у наслеђивању престола, јасно је да им је, у ситуацији када је Драгутин био озваничени престолонаследник, био потребан убедљив изговор да одустану од склапања договореног брака.³²⁴

324 Покушај склапања брака Милутина и Ане Палеолог анализира детаљно В. Станковић, *Краљ Милутин*, Београд 2012, 32–57, али га без убедљивих аргумената помера у време након склапања Лионске уније 1274.

НЕУМОЉИВИ ВЛАДАР И НЕСТРПЉИВИ НАСЛЕДНИК

Као и сваки владар који је превратом дошао на власт, Урош је настојао да на идеолошком плану учврсти свој владарски легитимитет. Доследно је истицао континуитет с родоначелницима српске државе и цркве, Светим Симеоном и Светим Савом, и са својим оцем, прехућкујући владавине своја два старија полубрата. То је нарочито уочљиво у повељама за Дубровчане, у којима се, у потврдама њихових повластица, увек позива на стање из времена свога оца: „И да вас држи краљевство у поштовању као што вас је држао господин ми отац“.³²⁵ Штовање култова Св. Симеона и Св. Саве добило је нов подстрек управо Урошевим старањем – на његов позив, хиландарски јеромонах Доментијан написао им је житија. Иако је штедро помагао цркве и манастире, његову особиту благонаклоност уживао је Хиландар, Симеона и Савина задужбина.³²⁶

Неповерење између краља Уроша и Дубровника није отклоњено миром из 1254, али ће у наредном раздобљу превладати усиљена трпељивост услед обостраних интереса. А њих је, управо тих година, зацело подстицало и оживљавање рударства заслугом немачких рудара Саса. Они су најкасније почетком пете деценије, бежећи пред Монголима, стигли из Ердеља у Српску земљу и

325 *Зборник повеља и писама*, 1, 213.

326 М. Живојиновић, *Даровања краља Уроша I манастиру Хиландару*, ЗРВИ 35 (1996) 213–219; М. Васиљевић, *Помени предака у повељама Немањића и легитимизација власти*, Иницијал 1 (2013) 84–85; И. Шпадијер, *Светогорска баштина*, Београд 2014, 43–48.

обновили производњу у запуштеним античким рудницима, прво у Брскову, крај данашњег Мојковца. Брсково се први пут помиње 1243. у вези са увозом вина из Котора, што значи да се насеље уз рудник брзо развијало.³²⁷ Саси нису донели само технологију вађења и прераде руде, већ и рударско право и особене облике градског уређења, који ће постати препознатљиво обележје српских рударских насеобина. Упоредо с оживљавањем рударске производње и њоме подстакнут, почиње живље да струји трговачки промет с градовима на јадранској обали. Изгледу за зараду од улагања у рударство и металургију и од извоза метала привукли су у Српску земљу велики број приморских трговаца (претежно Которана и Дубровчана) и олакшали њихово трајно везивање за тржишта у залеђу. Приходи од извозних царина и регалних права на део извађене руде чинили су значајан и стабилан удео у попуњавању владареве ризнице. Најзад, то се одразило на владареву могућност и право да кује новац, али је након Радослављевог првенца, та делатност обновљена тек за владавине Урошева сина.

Иако су од посредничке трговине опипљиве користи имали и Дубровчани и српски краљ, разлога за неспоразуме није мањкало. Они су били разноврсни и не превише озбиљни (сађење винове лозе на краљевој територији, нередовне исплате трибута, прихватање краљевих одметника). Низ мањих, али учесталих дубровачких „грехова“, које више није могао решити ни погранични суд (*станак*), навео је краља да стане поново узнемиравати дубровачку општину 1266. године. Дубровчани су

327 Р. Ђук, *Долазак Саса и успон Брскова*, С. Ђирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ђук, *Старо српско рударство*, Београд 2002, 21–32; Д. Синдик, *О првом помену Брскова*, ИЧ 56 (2008) 305–309; М. Гогић, *Рударска производња у средњовековном Брскову*, Историјски записи 1 (2010) 195–213.

се разлетели на све стране да се обезбеде, знајући колико Урош уме да буде незгодан. У Венецији су молили за новац, подigli су нове зидине с копнене стране, чак је једна дубровачка делегација успела да добије обећање од саме српске краљице да ће их обавестити у најкраћем року уколико сазна да се њен супруг спрема да их нападне.³²⁸ Овог пута, изгледа, није било тежих судара и непријатно стање напетог ишчекивања за Дубровник се најзад завршило 1268, када је дубровачко посланство успело да нађе тачку споразума с краљем. Цена мира и слободе трговине било је повећање годишњег трибута са 1200 на 2000 перпера и утврђивање рока плаћања на Михољдан. Када је краљев посланик Богдан Заварица³²⁹ убрзо након тога подигао први пут трибут у повећаном износу, краљ је заузврат издао Дубровнику свечану повељу с потврдом дотадашњих повластица.³³⁰

Мада су преговори о орођавању с царском династијом пропали због Драгутиновог права престолонаслеђа, за које је јамчио угарски краљ, Урош је у релативној сигурности своје државе јасно показао да нема намеру да се придржава свих обећања изнуђених у оковима. Он није доводио у питање Драгутиново право да га наследи, али је тврдоглаво одбијао да са сином дели власт и државну територију, а поготово да се повуче с престола. С друге стране, ослобођен обећања и обавеза према византијском цару, Урош је успоставио везе с његовим

328 *Зборник повеља и писама*, 1, 238.

329 Помиње се и 1285. у дубровачком залеђу, као судија пограничног суда (С. Ђирковић, *Богдан Заварица*, СБР 1, 595).

330 Повеља се није сачувала, али њен садржај веродостојно преноси дубровачки хроничар 18. века, Јуније Растић (*Chronica ragusina Junii Resti (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451–1484)*, ed. Sp. Nodilo, Zagreb 1893, 97).

најљућим душманином, Карлом Анжујским. Томе су за- цело допринеле и рођачке везе његове супруге. У доку- ментима који сведоче о размени посланстава између Српске земље и Сицилијанске краљевине Карло назива Уроша „пресветли краљ Србије, вољени наш пријатељ“.³³¹ Крајем августа 1274, Урошев достојанственик Ђорђе,³³² онај исти који је преносио краљеве поруке византијском посланству с царевом ћерком Аном, боравао је у дипло- матској мисији на двору сицилијанског краља.³³³

Цар Михаило VIII Палеолог, опхрван изазовима на другим странама, није био у прилици да дипломатским или војним деловањем узврати на српско вероломство и удруживање с византијским непријатељима. Једини ње- гов антисрпски потез након пропалих преговора била је повеља-потврда о историјским и територијалним пра- вима Охридске архиепископије (јули 1273), којом је ос- порио право на постојање самосталне Српске архиепис- копије и Бугарске патријаршије.³³⁴ Бугаре је цар узео на зуб вероватно због рата око црноморских лука Месем- врија и Анхијал 1272. Цар је, међутим, имао пуне руке

331 Потврда о пријатељским везама између сицилијанског и српског кра- ља налази се и у повељи Карла Анжујског арбанашком великашу Павлу Гропи (18. мај 1273), којом му потврђује посед седам села у области Деб- ра, под условом да се не налазе у границама анжујског Краљевства Алба- није или Српског краљевства (*Acta et diplomata Res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, I, edd. L. Thalloczy, C. Jireček, E. Sufflay, Vindobonae 1913, № 300).

332 С. Ђирковић, Ђорђе, СБР 3, 514.

333 В. В. Макушев, *Итальянские архивы и хранящиеся в них материалы для славянской истории*, II, Приложение к XIXму Записок Имп. Акаде- мии Наук 3, Санктпетербург 1871, 30.

334 A. Müller, *Zur Datierung des Chrysobulls Michaels VIII. für Ochrid: nicht August 1272, sondern Juli 1273*, Zwischen Polis, Provinz und Peripherie. Bei- träge zur byzantinische Geschichte und Kultur, Wiesbaden 2005, 427–432; И. Коматина, *Црква и држава*, 364–366.

посла у покушајима, углавном безуспешним, да одврати Карла Анжујског од намераваног напада на Византију и да некако скрати низ његових осведочених или потенцијалних балканских савезника. Смрт Михаила II Епирског (око 1268) довела је до стварне поделе државе између његових синова Нићифора, који је владао Епиром, заправо оним областима које нису допале власти Анжујаца и Палеолога, и Јована, господара Тесалије. Док је Нићифор углавном био пасиван, Јован је показивао изразито антивизантијско расположење, које није успео да ублажи ни брак Јованове кћери и царевог сестрића. И бугарски цар и тесалијски господар прикључили су се Карловој антивизантијској коалицији. Неупоредиво више успеха у обуздавању Карлових нападачких планова цар Михаило VIII имао је преко Римске курије. Али, цена за папску подршку било је потчињавање Васељенске патријаршије Римској цркви. И заиста, царев изасланик, велики логотет Георгије Акрополит је, 6. јуна 1274. на сабору у Лиону, потписао црквену унију.³³⁵ Иако се убрзо показало да од спровођења у дело одредби лионског уговора неће бити ништа, овај потез је привремено ослабио притисак из јужне Италије, дао Царству прилику не само за предах већ и за даља освајања на Пелопонезу и на јонском приморју. У сваком случају, до краја владавине краља Уроша на тој страни није било замашнијих антивизантијских акција у којима би српски краљ окушао срећу као крајем педесетих година.

Међутим, изгледа да краљ није имао тешкоћа да нађе повод за рат са својим старим непријатељем – Дубровником. Нису били од помоћи ни дубровачка снисход-

335 D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus*, 237–245, 258–276; K. M. Setton, *The Papacy and the Levant*, I, Philadelphia 1976, 106–122.

љивост, ни повећање данка, ни користи које је краљева ризница имала од извоза метала дубровачким посредством. Сам краљ је повео војску на Дубровник 1275. године. Урошеви војници палили су и уништавали по градској околини, а потом крајем лета кренуше на зидине. Дубровчани су се, међутим, огорчено бранили, излетали пред нападачи и успевали да их потисну на почетне положаје по висовима око Дубровника. Истовремено, дубровачка флота, која је оперисала против краљевог града Котора, дала се у пљачкање и пустошење српског приморја. Али, приликом једне такве провале на копно, српски војници сачекали су их у заседи, десетковали у непосредном окршају и заробили угледне заповеднике, које је Урош дао ослепити. Дубровчани су преклињали Венецију за помоћ у бродовљу, али били су довољни и њени посланици, уз чије посредовање је исте године обновљен мир.³³⁶ Дубровачке размирице с Котором потрајале су до 1279.³³⁷

До тренутка када је Урош загазио у рат с Дубровником ништа се није променило у Драгутиновом положају, нити су порасли његови изгледи да добије оно што му је према споразуму с Угрима припадало. Суочен с очевим тврдим ставом, али и са изостанком, бар у прво време, стварне подршке из Угарске,³³⁸ морао је

336 У сећању Дубровчана Урош је остао као непријатан и пргав сусед, извор сталних брига и недаћа, опседнут идејом да потчини њихов град. Позни дубровачки хроничари писали су о њему да је био зао, безбожан и неправедан, да му никада није недостајало повода да узнемирава и злоставља дубровачке грађане.

337 А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века)*, Београд 1926, 53–59.

338 За време краткотрајне владавине, његов таст, краљ Стефан V (1270–1272), био је заузет ратом с чешким краљем и сукобима с великашима, од којих му је Јоаким Гуткелед киднаповео сина и наследника. Ладислав

да устукне и сачека бољу прилику. Суревњивост између оца и сина лагано је тињала, али није одмах довела до драматичног расплета у којем је Урош платио круном своју истрајност у томе да не одступи од начела владавине којих се доследно држао више од две деценије. Урош је настојао да успостави чврсту краљевску власт на читавој државној територији, несклон да се ослања на рођаке из бочних грана династије, укорењене у Зети и у Хуму. Пресудне кораке у развлашћивању Вуканових синова у Зети учинио је већ Стефан Првовенчани, а Урош је ставио тачку на обичај полусамосталног управљања Мирослављевих потомака у Хуму, присиљен на такав корак и њиховом склоношћу да се удружују с краљевим непријатељима. И у односима с црквом краљ је настојао да има последњу реч. То му је изгледа било на уму када је после смрти архиепископа Арсенија 1263. поставио свога брата, рођеног Предислава, дотадашњег хумског епископа Саву, за српског архиепископа. Изгледало је да је обновљен идеал симфоније из времена браће краља Стефана Првовенчаног и архиепископа Саве, али иза братске слоге крила се краљева чврста воља. Наследника архиепископа Саве II, Данила I (1271–1272), сменио је после годину дана, изгледа зато што је био склон унији с римокатолицима,³³⁹ а потом је за архиепископа довео Јоаникија, који му је био толико одан да се повукао с архиепископског трона када је и Урош изгубио престо.

IV (1272–1291) дошао је на трон као десетогодишњи дечак, те је време његова малолетства и номиналног регентства његове мајке Јелисавете углавном прошло у борбама великаша из породица Гуткелед, Чак и Гисинг за превласт и утицај на малолетног краља.

339 И. Коматина, *Држава и црква*, 365–366.

Урошева чврста рука у управљању државом и одбијање да удовољи синовљевим молбама за део власти и територије учинили су да његов старији син, изневерен и озлојеђен, напоскон изгуби стрпљење. Драгутин је 1276. решио да своја права оствари оружјем, уз помоћ одреда који му је у јесен те године послао шурак, угарски краљ Ладислав IV.³⁴⁰ Из судара две војске „у земљи званој Гацко“ Драгутин је изашао као победник и попео се на очев престо. Побеђени краљ повукао се с архиепископом у Захумље, замонашио се и као монах Симон ту и умро 1. маја 1277. Тело му је потом пренето и положено у гробницу у његовом маузолеју, манастиру Сопоћани. Наследници на српском престолу називали су га велики краљ Стефан Урош, а у доцнијој традицији запамћен је због промуклог гласа као Урош Храпави. Супруга Јелена надживела га је за преко три деценије. Осим синова, имао је кћер Брнчу и још једну, непознатог имена, чији је муж делио тегобе угарског ропства с тастом 1268. године. Краљев верни пратилац, архиепископ Јоаникије, поживео је после његове смрти у Пилоту до 28. маја 1279. У раздобљу од преврата 1276. до Јоаникијеве смрти 1279. престо Светог Саве остао је упражњен. Након тога архијерејски сабор Српске земље поставио је за новог архиепископа дотадашњег зетског епископа Јевстатија.

340 На малолетног краља тада је одлучујући утицај имао великаш Јоаким Гуткелед. Без његовог пристанка свакако да није могла бити послата војна подршка Драгутину. У исто време, Ладислављеве трупе провалиле су у Аустрију.

НА СТРАНИ ВИЗАНТИЈСКИХ НЕПРИЈАТЕЉА

Урош је владао аутократски, одлучно, градећи економске и политичке предуслове за велика освајања својих наследника. Иза себе је оставио снажну државу са стабилним изворима прихода. Нови краљ³⁴¹ је, ипак, у многим питањима настојао да направи заокрет у односу на очеву политику, али је, исто тако, поштовао наслеђене обавезе, савезе и пријатељства. Од своје мајке, краљице Јелене, која није увек одобравала поступке свога мужа, добио је опрост јер је дигао руку на оца и заузврат јој уступио на управу Зету с Требињем. Таква одлука симболизовала је одрицање од тврдог Урошевог става да власт и државну територију не дели ни с ким. Још јасније се промена на српском престолу видела из Дубровника. Године невоља и стрепњи уступиле су место раздобљу мира и пријатељства. Одмах по доласку на власт, краљ Драгутин им је потврдио право трговања у Српској земљи, али се није одрекао годишњег трибута од 2.000 перпера, чији је износ утврдио његов отац 1268, с тим што је рок за исплату пренео с Михољдана на Митровдан. Тај трибут, познат под називом Светодмитарски доходак управо по празнику на који је исплаћиван, усталио се од тог времена као редовно давање Дубровчана српским владарима. Њиме су, како се касније учврстило веровање, плаћали накнаду за слободу кретања и трговања у држави српског краља.

341 О самосталној владавини краља Драгутина видети: С. Ћирковић, *Краљ Стефан Драгутин*, Рачански зборник 3 (1998) 13–17.

Повластице Дубровчанима, гарантоване повељом с почетка владавине, биле су орочене на пет година. Нову повељу, с трајним важењем, краљ је издао 1281, и њоме гарантовао мир и слободу трговања и рок од три месеца за слободно напуштање Српске земље у случају прекида односа или рата, али и обавезу исплате Светодмитарског дохотка.³⁴² Посебним исправама краљ им је дозволио да у Брскову продају вино (без воде) и медовину по утврђеној цени, те да у случајевима спорова с краљевим поданицима имају тражити правду на владаревом суду.³⁴³ Драгутинове исправе издате Дубровчанима, а посебно истицање Брскова као главног трговачког чворишта пословних људи из Приморја, указују на живост трговачког промета и повећање обима рударске производње, која је убрзо заживела и у Руднику. То је дало основа краљу Драгутину да обнови ковање новца,³⁴⁴ а прва ковница почела је с радом управо у Брскову. Брковски сребрни динари, ковани по угледу на млетачки грош, већ од прве године Драгутинове владе почињу колати у Српској земљи и приморским градовима везаним трговачким интересима за залеђе.

342 *Зборник повеља и писама*, 1, 266.

343 Исто, 271–274.

344 Темелје српском новчарству поставио је краљ Радослав, али је затим уследио прекид за владавине његове браће. Дуго се веровало да је већ Урош обновио рад српских ковница, као резултат доласка рудара Саса и оживљавања рударства. Међутим, за новце који су му приписивани установљено је да припадају његовом сину истог владарског имена – Стефану Урошу II Милутину (В. Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд 2001, 27, 62, 90–97). Уколико се не пронађу историјски остаци који би бацили другачију светлост на почетке новчарства у Србији Немањића, остаје тврдња да је након краткотрајне Радослављеве епизоде тек Драгутин установио ковање новца као редовну регулију.

Краљ Урош је своме сину оставио у наслеђе блиске везе са најљућим византијским непријатељем, Карлом I Анжујским, господаром јужне Италије. Драгутин није мењао очеву спољнополитичку оријентацију, вероватно и због мајчиних рођачких веза. Привремени предах, добијен склапањем уније 1274, није пружио византијском цару Михаилу VIII Палеологу довољно времена и средстава да трајно отклони опасност по Царство. Тим прешто су покушаји спровођења у дело уније наилазили на огорчени отпор Византинаца.³⁴⁵ У време када је требало прибирати снаге за одбрану од непријатеља који су се množили на свим границама, цареву тврдоглаво истрајавање на спровођењу уније уместо да ослободи Царство спољашњег притиска, додатно га је ослабило унутрашњом кризом. Осим тога, цар је унионистичком политиком одбијао потенцијалне савезнике међу православним владарима на Балкану, или им давао изговор за непријатељско држање, а да им правоверна црквена политика није представљала препреку за склапање војних савеза с биготним јужноиталијанским краљем.

Цар се доследно држао начела да је напад најбоља одбрана. Анжујци су били принуђени да до 1276. напусте многа упоришта у своме „Краљевству Албанији“, а чак се и Драч нашао под опсадом. Византијски успеси гурнули су, међутим, епирског депота Нићифора у вазално наручје Карлу. Латинске снаге биле су у дефанзиви и на другим странама. Византијска флота, и поред трговачке доминације италијанских поморских република у царским водама, још је успевала да покаже своје вредности, вођена вештим командовањем извесног Ликарија, пореклом из Вићенце – острво Еубеја и готово читав

345 K. M. Setton, *The Papacy and the Levant*, I, Philadelphia 1976, 123–132.

егејски архипелаг прешли су у руке Византије до 1280. Након што је власт ахајског кнеза Виљема Вилардуена, умрлог 1278. без мушког наследника, замењена управом Карлових намесника, без искуства у локалним приликама, Византинци су с више успеха притеснили Латине на Пелопонезу. Међутим, за Јована Тесалијског цар није успевао да нађе делотворно решење. И поред тога што су царске трупе опселе његову престоницу 1275, он се жилаво бранио, те ни поновљени византијски походи нису били успешни. И у Бугарској су резултати царевог ангажовања били половични. Иако су Монголи кана Ногаја, Михаиловог поузданог савезника, више пута опустошили Бугарску седамдесетих година 13. века, антивизантијско и антиунионистичко расположење, чији је стожер била Марија, сестричина цара Михаила, друга супруга бугарског цара Константина Тиха, није јењавало. Након погибије Константина Тиха 1277. у сукобу с устаницима, које је предводио извесни Ивајло, Бугарска је утонула у раздобље сукоба око престола. Византијски цар покушао је да наметне свога кандидата, Јована Асена III, којег је оженио ћерком Ирином, али је као победник и нови бугарски цар из метежа изашао великаш куманског порекла Георгије Тертер.³⁴⁶

Када је, међутим, постало јасно и на Западу да од оживотворења црквене уније нема ништа, Карло Анжујски добио је поново одрешене руке да окупи шарену коалицију византијских непријатеља. Наручу су му ишли долазак његовог кандидата – Француза Мартина IV – на трон Светог Петра, фебруара 1281, и озлојеђеност

346 Г. Острогорски, *Историја Византије*, 431–434; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus*, 277–334; *История на България 3. Втора България държава*, София 1982, 277–290; J. Fine, *Late Medieval Balkans*, 184–194.

Млечана због чињенице да им трговачке повластице, добијене од византијског цара 1277, нису донеле очекивани пораст трговине и заштиту од конкуренције и пирата. На двору папе Мартина у Орвијету, у Умбрији, и с његовим благословом, склопљен је 3. јула 1281. знаменити уговор између Карла I Анжујског, Филипа Куртенеа, титуларног латинског цара и Карловог зета, и изасланика млетачког дужда Ђованија Дандола о нападу на Цариград и обнови Латинског царства и млетачких трговачких и територијалних права из 1204. Било је предвиђено да се снаге освајача окупе у Бриндизију и одатле крену у поход априла 1283. Такође је било договорено да се део савезничких снага већ у мају 1282. окупи на Крфу и, као припрему за опсаду Цариграда, започне напад на оне области јонског приморја и арбанашког залеђа које су претходних година биле прешле у византијске руке. Тај део договора је, по свој прилици, био покушај да се ублаже последице катастрофалног пораза анжујских снага под тврђавом Берат почетком 1281. Папа је неколико недеља по закључењу споразума званично прогласио пропаст Лионске уније бацивши анатему на цара Михаила. Савезу је у септембру 1281. приступио и епирски деспот Нићифор.³⁴⁷

У време када је краљ Сицилије окупљао непријатеље Византије у намери да јој поново преотме Цариград, учестала су и посланства која су из Српске земље једрила на супротну обалу Јадрана. Краљев посланик Ђорђе, онај исти који је у Урошево име предводио посланства у јужну Италију, одлазио је Карлу I најмање два пута, 1279. и

347 D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus*, 335–364; K. M. Setton, *op. cit.*, 134–139; D. Nicol, *Byzantium and Venice. A study in diplomatic and cultural relations*, Cambridge University Press 2002, 197–211.

1281, али предмет и исход разговора који су тада вођени остаје непознат.³⁴⁸ Зацело су се морали тицати, бар они из 1281, када је у Ђорђевој пратњи била и Марија Шор, сестра краљице-мајке Јелене и удова Анселма Шора, генералног капетана Карла Анжујског на његовим поседима у тзв. Краљевству Албанији, окупљања антивизантијске коалиције, јер је боравак српског посланства код сицилијанског краља почетком јуна те године претходио за тачно месец дана склапању споразума у Орвијету. Марија Шор је у то доба већ била прешла да живи у Српску земљу и добила од сестре на управу град Улцињ.³⁴⁹

Драгутин се у то време зацело убрајао у непријатеље Византије, будући да је око 1280. пружио уточиште византијском одметнику Котаницу, из угледне племићке породице Торникије. Нису познати разлози због којих је византијски великаш одлучио да одбаци верност цару, али жестина којом је од тада задавао јаде својим сународницима указује на озбиљну озлојеђеност према своме дојакошњем господару. Стекавши упориште на територији српског краља и добивши војне одреде, Котаниц је више година четовао у српско-византијском пограничном подручју, узнемиравао цареve поданике уз границу и слабио њену одбрамбену моћ. Чак је у једном налету успео да продре до Сера. Да би се решио ове напасти, цар је на Котаница послао свога сина Константина, а овај је успео да убеди обесног четовођу да се преда, гарантујући му безбедност. Цар, међутим, није био склон да се држи обећања која је дао његов син. На

348 В. В. Макушев, нав. дело, 30–31; *Acta et diplomata Res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, I, edd. L. Thalloczy, C. Jireček, E. Sufflay, Vindobonae 1913, № 389.

349 И. Коматина, *Марија де Шор*, СБР 6, 45.

срећу по Котаница, уместо ослепљења, којим је требало казнити опасног одметника, прихваћен је Константинов предлог да му се навуче монашка риза и да се заточи у манастир. Убрзо ће се показати да је цар с разлогом настојао да трајно онеспособи неукротивог Котаница.³⁵⁰

Српска властела, нараслог богатства и амбиција, жељна нових земаља и плена, умногоме је усмеравала краљево непријатељско држање према Византији, али веће офанзивне акције нису уследиле под Драгутиновим заповедништвом, иако ни Византинци нису седели скрштених руку. Ни амбициозно замишљена сицилијанско-млетачка офанзива на Византију није одмакла даље од мастила на пергаменту. Цар Михаило је и то искушење успео да преброди маестралном дипломатијом и златницима. Искористио је незадовољство житеља Сицилије тешким наметима којима је Карло финансирао своја прекоморска ратовања и подстакао арагонског краља Петра III да оствари права на сицилијански престо, што их је наследила његова супруга Констанца, кћи Манфреда, последњег владара Сицилије из дома Хоенштауфена, којег је управо Карло Анжујски победио и убио у бици код Беневента 1266. Незадовољство владавином Анжујаца на Сицилији провалило је свом силином у Палерму последњег дана марта 1282, убрзо се проширивши по читавом острву, а у августу је притигла и флота арагонског краља. Уместо да се на челу освајачке армаде отисне пут Цариграда, Карло је с тешком муком одржавао своју власт.³⁵¹

350 ВИИНЈ 6, 30–31; Љ. Максимовић, *Котаниц Торник*, ЗРВИ 29–30 (1991) 183–192.

351 S. Runciman, *The Sicilian Vespers*, Cambridge University Press, 1958; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus*, 364–377.

Пре него што су до Српске земље стигле вести о пропасти Карловог похода на Византију и независно од тога, још један члан несуђене коалиције испао је из игре. Крајем 1281. или на самом почетку 1282. Драгутин је, јашући с властелом подно града Јелеча, пао с коња и озбиљно повредио ногу. Пошто су прогнозе о његовом оздрављењу у том тренутку биле неизвесне, а међу великашима завладала узрујаност због наводног страха да ће околни владари искористити изненадну невољу да нападну Српску земљу, уцвељени краљ био је приморан да сазове државни сабор у Дежеву.³⁵² Оптерећен повредом која га је онеспособила да влада, притиснут нестрпљењем и комешањем међу властелом, Драгутин је одлучио, или био присиљен да донесе одлуку, да се повуче с престола и владарске знаке преда млађем брату Милутину. О абдикацији у корист синова није могло бити ни говора јер су и Владислав и Урошиц били малолетни у време када је њиховог оца задесио ненадани удес. Према једностраном и готово идиличном приказу краљевог биографа Данила II, Драгутин је наводно схватио несрећу као заслужену казну због злодела које је починио према оцу и одрекао се власти следећи пут Божјег промисла. У стварности, разуме се, примопредаја власти није била ни тако једноставна ни покајнички добровољна.

Иако под притиском властеле, Драгутин није желео да се трајно и безусловно одрекне права на наследну власт. Према приближној реконструкцији одредаба спо-

352 О Сабору у Дежеву в: ВИИНЈ 6, 44–45; И. Ђурић, *Дежевски сабор у делу Данила II*, Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 169–195; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997, 118–128.

разума у Дежеву, Милутин се обавезао да се линија наслеђивања врати на Драгутинову грану породице, било њему самом уколико оздрави или неком од његових синова након Милутиновог силаска с престола. Драгутин је задржао титулу краља и добио на управу области на северу и северозападу државе, које су сигурно обухватале Рудник, Ариље и Дабар на доњем Лиму. Догађаји који су уследили показали су да Драгутин није имао намеру да се повуче из политичког живота, нити да навуче монашку ризу, нити је, на крају, повреда ноге била тако озбиљна како се у први мах чинило. Као краљ и владар територије која је до почетка последње деценије 13. века достигла границе и економску снагу приближне онима у братовљевом краљевству, Драгутин је играо једну од пресудних улога у историји Српске земље више од три деценије након предаје власти млађем брату.

Не би се смело тврдити да је изненадна прилика да дође на власт затекла Милутина потпуно неспремног. Брзина којом је извршена промена на престолу и чињеница да се то десило без потреса и унутрашњих сукоба сведоче о томе да је у држави већ постојало расположење за преврат, у које је Милутин зацело морао бити упућен. Можда је посредни било незадовољство великаша због изневерених очекивања од агресивнијег Драгутиновог наступа према Византији. Иако нам познате околности смене на престолу не дају за право да тај догађај узимамо за доказ о пресудној улози случаја у историјским збивањима, Милутинов долазак на власт свакако означава историјску прекретницу јер је у односима с Византијом отворио епоху освајања у оба смера, али различитих по својој природи. Док је Милутин оружјем припојио простране области византијс-

ког царства у Македонији, дотле је Царство, дотад незабележеним интензитетом и разноврсношћу, освајало Српску земљу својим цивилизацијским тековинама, од којих су најочљивији и далекосежни били утицаји у организацији двора и државне управе и у уметности. У крајњем исходу, узајамно деловање та два процеса довело је до идеје Српског царства и њеног остварења.